

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291327>

ГУСАРЧУК Т. В.

Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. Доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри історії української музики та музичної фольклористики (Київ, Україна).

Husarchuk, Tetiana. Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music. Doctor of Art Criticism, Associate Professor, Professor at the Department of History of the Ukrainian Music and Musical Ethnology (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8067-4010>

© Гусарчук Т. В., 2023.

ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У СВІТЛІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

THE VIEWS OF HRYHORIY SKOVORODA THROUGH THE PRISM OF HUMANISTIC PSYCHOLOGY

Над людством нахилився, як над потоком,
В якому видно воду аж до дна.

Д. Павличко. Сковорода. 1967 р.

Велична постать Григорія Сковороди незмінно перебуває в центрі уваги багатьох науковців різних профілів, що й не дивно, адже він, досягнувши висот творчості в різних галузях, залишив нам у спадщину безцінний філософський і літературний скарб — поетичний і прозовий, а ще — помітний слід у музиці, а ще — не менш цінний дар — легенду свого життя як практичне втілення своєї теорії.

Можливо, музикантам філософ особливо близький як музикант, адже музика була його улюбленим заняттям, з нею він не розлучався ніколи [Шреер-Ткаченко, 1972; Корній, 1998, с. 98–99; Черпухова, 2003]. Києво-Могилянська академія і Придворна співацька капела — заклади, у яких він здобував музичну освіту. Сопілка і блок-флейта, скрипка й бандура — це його інструменти. Пісні Г. Сковороди зберегла

для нас лірницька традиція. Його життєтворчість оспівували Тарас Шевченко і Павло Тичина, Михайло Драй-Хмара і Андрій Малишко, Дмитро Павличко і Борис Олійник, Микола Вінграновський, Іван Драч, Павло Мовчан, Ліна Костенко і ще багато-багато поетів.

Микола Костомаров у своєму «Слові про Сквороду», опублікованому 1861 року в журналі «Основа», зазначав, що мало можна назвати таких постатей, яких би так поважав і пам'ятав народ, як Григорія Сквороду [див.: Шреєр-Ткаченко, 1972, с. 4]. На думку Мирослава Поповича, особлива привабливість філософії Григорія Сквороди для широких верств, створення численних народних переказів і легенд про його життя пояснюються сповіданням принципу «тут і тепер»: «... він переглядає концепцію страшного суду, пекла і раю, прижиттєвого і загробного покарання. З погляду Сквороди, якщо щастя і “рай” досяжні, то вони мають бути досяжні не десь і колись, а *тут і тепер* <...> З цієї точки зору, Скворода найближчий до ... постмодерну» [Попович, 2003, с. 47]. Співзвучність із принципом філософії екзистенціалізму «тут і тепер», засадничим і для вчень представників гуманістичної психології, відчутна, зокрема, у пісні «О дражайше жизни время» із «Саду Божественних пісней»:

Не наше то уже, что прошло мимо нас,
Не наше то, что породит будуща пора,
Днешній день только наш, а не утренній час,
Не знаем, что принесет вечерня заря.

[Скворода, 1983н, с. 52].

Література про Григорія Сквороду неосяжна за обсягом і проблематикою. Що надає нам можливість поглянути на його творчість у зв'язку з ідеями гуманістичної психології? Звісно, передусім те, що в центрі його філософії — саме етичне вчення, безпосереднє звернення до кожної людини зі щирим бажанням зробити її кращою і щасливішою. У піснях і філософських трактатах, у байках та епістолярії Сквороди безліч роздумів про людину як мікрокосм, про її стосунки з макрокосмом — природою, Богом, людьми, розмисли

про добро і зло, про духовну людину, про серце, і в усьому, що виходило з-під пера великого гуманіста, відчувається незглибима доброта, любов до людини, що було іманентною, типологічною властивістю його особистості [Гусарчук, 2003; 2013]. З дивовижною життєтворчістю Сковороди певною мірою асоціюється безпосередній вплив життя, власного досвіду на формування наукових концепцій представників гуманістичного напрямку у психології ХХ століття, що можна виявити, вивчаючи їхні біографії.

Гуманістична психологія ХХ століття виникла у США як альтернатива біхевіоризму і фрейдизму, позаяк її стали називати третьою силою. Абрахам Маслоу (Abraham Maslow, 1908–1970), якого вважають засновником нового напрямку, ще 1943 року виклав свої ідеї у двох статтях, що згодом стали основою знаменитої праці «Мотивація та особистість» [Maslow, 1954]: у ній викладено ієрархію потреб людини, на вершині якої — потреба в самовираженні. Вивчаючи досвід багатьох людей, А. Маслоу звертав увагу на такі прояви, як любов, доброта, великодушність, чесність, альтруїзм, творчість. Прагнучи допомогти людині зробити своє життя більш осмисленим і щасливим, він указує шлях до самоактуалізації, підкреслює важливість самопізнання й прагнення розкрити свій потенціал. До самопізнання і самовдосконалення закликає і Г. Сковорода, пояснюючи, що щастя — не в статках чи посадах, і навіть не в широких знаннях: «Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зрсить і твій дім, і сусідські» [Сковорода, 1983е, с. 423].

Ще один із засновників гуманістичної психології — Карл Роджерс (Carl Ransom Rogers, 1902–1987) — створює свою «клієнт-центровану» терапію (1951), розвиваючи ідеї гештальт-психології і Карла Густава Юнга. Як відомо, центральною у структурі особистості, яку запропонував Юнг, є самість — архетип порядку й цілісності, певна гармонійна рівновага; в основі ж гештальт-психології — уявлення про особистість як певну цілісність, що не дорівнює сумі її складових. Отже, Карл Роджерс визначив самість як гештальт, що постійно перебуває у процесі формування. Учений підкреслював

значення особистого світу переживань людини, яка діє на основі Я-концепції, тобто людина має покладатися на власні почуття як основу дії, має розуміти, що вона може жити так, як хоче, має бути креативною. У найпопулярнішій праці К. Роджерса «Становлення особистості» [Rogers, 1961] восьмий розділ має назву «Бути тим, хто ти є насправді. Цілі людини очима психотерапевта». Згадаймо у зв'язку з цим заклик Г. Сковороди зберігати себе в цілості, бути самим собою (пісні 9, 10, 24)¹, згадаймо його знаменитий афоризм «Краще бути природним котом, ніж неприродним священником», який стосується теорії «сродної праці», викладеної в діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или букварь мира» [Сковорода, 1983к, с. 200–249].

Які ж умови щастя, окрім «сродної праці», яку людина має обрати, пізнавши себе, свої здібності й уподобання, висуває наш великий Учитель? Передусім — це моральні чесноти, зокрема відсутність почуття заздрості, також — відсутність страху смерті, а ще — єднання з природою, дружні стосунки. Так, друзів філософ вважав «найліпшою окрасою життя», «неоцінним скарбом» [Сковорода, 1983б, с. 399] і стверджував: «людська душа і друг, безсумнівно, цінніші за все інше» [Сковорода, 1983ж, с. 436], дружба — «основаніє, союз і в'єнец обществу» [Сковорода, 1983а, с. 110].

Визнання права бути самим собою означає, за А. Маслоу, прийняття не лише себе, а й інших. До цього закликає і Г. Сковорода: «Не должно же друга нудить к тому, что тебе веселит, а его мучит» [Сковорода, 1983а, с. 110], а далі розмірковує з приводу ставлення до ворогів: «должно-де и врагов любить. Безспорно, но дружба так, как милостыня; многии степени окружают центр престола ея» [Сковорода, 1983а, с. 110]. «Дружбы нельзя выпросить, ни купить, ни силою вырвать <...> как нельзя коня з медведем, а собаку с волком припрягти к коляскѣ, так не можно, чтоб не оторвалось ветхое сукно, пришитое к свѣжнему, а гнилая доска приклеена

¹ «Голова всяка свой имѣет смысл» [Сковорода, 1983л, с. 40], «Всякому городу нрав и права» [Сковорода, 1983м, с. 40–41], «О покою наш небесный» [Сковорода, 1983п, с. 53].

к новой. Равное ж несогласіе есть между двома разстоящих природ человекѣми, а самая вящшая несродность между злым и добрым сердцем» [Сковорода, 1983а, 109–110]. Ось та цивілізаційна межа, що розділяє сьогодні нас і нашого ворога, межа між людяністю і варварством.

Мета гуманістичної психології ХХ століття, що стала самостійним напрямом на початку 1960-х років, — допомогти людині знайти шлях до зростання й цілісності; предметами науки стали вищі цінності, самоактуалізація особистості, творчість, любов, свобода, відповідальність, автономність, психічне здоров'я, міжособистісні стосунки. Загалом це корелює з ідеями геніального провидця Григорія Сковороди, з його ставленням до людини, з його етичним вченням. Великий гуманіст, засуджуючи людські вади¹, закликав шукати в собі «справжню людину» [Сковорода, 1983и, с. 120–144]; підкреслюючи, що «одна доброчесність робить щасливим і зберігає щастя» [Сковорода, 1983д, с. 417], закликав творити добро з радістю, «безмежно і безмірно, наскільки це можливо» [Сковорода, 1983г, с. 413].

Відзначаючи 300-річний ювілей нашого видатного й улюбленого філософа, ми усвідомлюємо: щоб розуміти його, нам ще потрібно пройти далекий шлях. Однак ми будемо наполегливо його долати, адже кожен дотик до світлоносної думки Григорія Сковороди додає сил, бажання жити й творити — навіть сьогодні, у такий трагічний і звияжний для України час. Влучно сказав поет:

Ні, він таки спіймав тебе, Григорію!
Попотчував не солодом — цикорієм.
І дяка світу! Не на небесі
Душа твоя, а з нами, тут, де всі. <...>
І я, твій правнук, як немає зладу,
Іду до тебе також на пораду².

¹ «Така людська чернь: честолюбна, дратівлива, самолюбна і, що найгірше, брехлива й заздрісна» [Сковорода, 1983в, с. 406].

² Вірш «Григорій» Володимира Базилевського [цит. за: Стадниченко, 2012, с. 414].

Список використаної літератури

1. Гусарчук Т. В. Постать Григорія Сковороди у світлі особистісних детермінант творчості // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : наук. журн. Київ, 2014. № 3 (24). С. 85–101.

2. Гусарчук Т. В. Феномен особистості Григорія Сковороди в дзеркалі його творчої спадщини // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; відп. ред. І. П. Стогній. Київ, 2003. С. 554–565.

3. Корній Л. П. Історія української музики : у 3 ч. Ч. 2 : Друга половина XVIII ст. Київ ; Харків ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць. 1998. 387 с.

4. Попович М. В. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну» // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; відп. ред. І. П. Стогній. Київ, 2003. С. 30–50.

5. Сковорода Г. С. Басни Харьковскія. Басня 30. Соловей, Жаворонок и Дрозд // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983а. С. 109–112.

6. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського, кінець вересня — початок жовтня 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983б. С. 399–400.

7. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського, жовтень — листопад 1762 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983в. С. 406.

8. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського, лютий — початок березня 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983г. С. 413–414.

9. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського, квітень 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати.

Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983д. С. 416–417.

10. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського. 18 липня 1763 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983е. С. 423–424.

11. Сковорода Г. С. Лист до М. І. Ковалинського, липень — серпень 1765 р. // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983ж. С. 436–437.

12. Сковорода Г. С. Наркісс. Разглагол о том: узнай себе // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983и. С. 120–144.

13. Сковорода Г. С. Разговор, называемый Алфавит, или букварь мира // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983к. С. 200–249.

14. Сковорода Г. С. Сад Божественных пѣсней, прозябшій из зерн священного писанія. Пѣснь 9-я : Голова всяка свой имѣет смысл // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983л. С. 40.

15. Сковорода Г. С. Сад Божественных пѣсней, прозябшій из зерн священного писанія. Пѣснь 10-я : Всякому городу нрав и права // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983м. С. 40–41.

16. Сковорода Г. С. Сад Божественных пѣсней, прозябшій из зерн священного писанія. Пѣснь 23-я. О дражайше жизни время // Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983н. С. 52.

17. Сковорода Г. С. Сад Божественных пѣсней, прозябшій из зерн священного писанія. Пѣснь 24-я. О покою наш небесный

// Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / упоряд., автор вступ. ст. і комент. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983п. С. 53.

18. Стадниченко В. Я. Садівник щастя: Сковорода як дзеркало України : нариси, дослідження, спогади, поезії, світлини / вступ. ст. Л. І. Андрієвського. Київ : Криниця, 2012. 496 с.

19. Черпухова К. М. Читаючи Сковороду (Перебування в Придворній співацькій капелі. Перші музичні твори) // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; відп. ред. І. П. Стогній. Київ, 2003. С. 584–591.

20. Шреер-Ткаченко О. Я. Григорій Сковорода — музикант. Київ : Муз. Україна, 1972. 94 с.

21. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper & Brothers, 1954. 412 p.

22. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. London : Constable, 1961. 420 p.